

УДК 929**DOI: 10.18524/2303–9914.2023.2(43).292748**

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра економічної та соціальної географії і туризму,
Шампанський провулок 2, м. Одеса, 65058, Україна

СВІТЛОЇ ПАМ'ЯТІ ОЛЕКСАНДРА ГРИГОРОВИЧА ТОПЧІЄВА

20.10.2023 р. перервалось життя відомого в усьому світі українського вченого, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Топчієва Олександра Григоровича. Більша частина трудового життя О. Г. Топчієва пов'язана з Одеським національним університетом імені І. І. Мечникова, в якому Олександр Григорович очолював кафедру економічної та соціальної географії протягом 43-х років. Світла пам'ять про Олександра Григоровича назавжди залишиться в серцях друзів, колег і усіх, хто спілкувався з цією чудовою людиною.

Ключові слова: Топчієв Олександр Григорович, економічна та соціальна географія, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

20 жовтня 2023 року вся освітньо-наукова спільнота України й інших країн з болем у душі сприйняла прикру звістку – смерть відомого в усьому світі українського вченого, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Топчієва Олександра Григоровича.

На 85-му році пішов з життя видатний український вчений-економіко-географ, доктор географічних наук, професор, член двох комісій Міжнародного географічного союзу, учасник і віце-президент Вченої ради та Президії Українського географічного товариства, голова Одеського відділення УГТ, голова Одеського відділу Асоціації картографів України, член Бюро Південного наукового центру Національної академії наук України, почесний професор Таврійського та Херсонського університетів, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри економічної та соціальної географії і туризму.

Народився Олександр Григорович 22 липня 1939 р. у селищі шахти 7-біс (нині м. Антрацит) на Луганщині. Батьки – Топчій Григорій Пилипович (підліток-сирота на місці роботи був записаний як Топчієв, і справжнє

прізвище повернув лише на виході на пенсію) і Топчій (Новохатченко) Ганна Карпівна. Дитячі та юнацькі літа пройшли у селищі Михайлівка (м. Ровеньки Луганської області). У 1956 р. після закінчення з медаллю Михайлівської середньої школи поступив до географічного факультету Львівського університету.

Протягом 1956–1961 рр. навчався на географічному факультеті Львівського державного (нині національного) університету імені Івана Франка, який закінчив з відзнакою за спеціальністю економіст-географ.

У Львівському університеті на той час склався досить авторитетний центр географічної освіти, який поєднував в собі досягнення і традиції місцевої школи класичної географії та картографії й високий професіоналізм багатьох відомих науковців і педагогів. Співпраця та спілкування з викладачами – представниками наукової та педагогічної еліти університету, і надзвичайно широким за своєю географією студентським загалом, напружена самостійна робота у прекрасних бібліотеках Львова над професійною та загальнонауковою літературою сформували світогляд майбутнього географа. Саме в студентські роки Олександр Григорович закріпив, поглибив і розвив любов до спілкування з книгою, яка була притаманна йому з дитинства і яку він проніс через всі наступні роки; саме в цей період були закладені підвалини властивої йому енциклопедичної ерудиції.

Закінчивши з відзнакою навчання у Львові, як кращий випускник з дипломом економіста-географа, О.Г. Топчій був направлений у відділ нової техніки Держплану України. Столичне призначення, та ще й до такої престижної установи могло розглядатись як одна з передумов до кар'єрного зростання. Але ні цій можливості, ні кільком подальшим пропозиціям перейти на роботу до Києва не судилося реалізуватися. В серпні 1961 року на географічному факультеті Львівського університету була створена проблемна лабораторія якісної оцінки земель, і О.Г. Топчій був запрошений на посаду молодшого наукового співробітника. Ця пропозиція була прийнята, і Олександр Григорович започаткував свою наукову університетську біографію.

Становлення молодого науковця відбувалося у співпраці з такими відомими фахівцями у сфері ґрунтознавства та ландшафтознавства, як професор І.М. Гоголев і К.І. Геренчук, професорами П.Т. Ващенко та П.М. Цисем, доцентами Г.А. Зільбером, М.М. Койновим та багатьма іншими висококваліфікованими географами. Спочатку лабораторія займалась дослідженнями ґрунтово-геохімічних процесів в Українських Карпатах, але невдовзі, після переходу професора І.М. Гоголева до Одеського університету, де він очолив новостворену кафедру ґрунтознавства та географії ґрунтів, була переорієнтована на проблеми кадастрової оцінки земель та земельного кадастру. Протягом 1961–1966 рр. Олександр Григорович брав участь у земельно-кадастрових дослідженнях регіону Українських Карпат. У 1966 р. побачила світ перша монографія вченого про географічні основи земельного кадастру, в цьому ж році

він захистив кандидатську дисертацію “Основи методики земельного кадастру гірських районів (на прикладі Українських Карпат)”.

З 1966 року розпочався новий етап тепер уже педагогічної роботи О.Г. Топчієва. Невеликі спецкурси з земельного кадастру та оцінки земель йому доводилось читати і раніше, але тепер він обіймає посаду асистента кафедри фізичної географії Львівського університету, а з 1968 р. – доцента.

Восени 1969 р. бажання повернутись до рідної спеціальності – економічної та соціальної географії, а також важливі сімейні обставини (одруження, проблема житла) обумовили перехід О.Г. Топчієва на кафедру економічної географії Одеського державного (тепер національного) університету імені І.І. Мечникова. І з цією кафедрою, університетом і містом Одесою була пов’язана вся його подальша педагогічна, наукова, адміністративна і громадська діяльність. Вагомою і пам’ятною подією на новому місці роботи був вихід у 1975 році першого солідного підручника “Польові географічні дослідження” (у співавторстві з К.І. Геренчуком та Е.М. Раковською), який був рекомендований Міністерством освіти як навчальний посібник для студентів географічних спеціальностей.

До кола наукових інтересів Олександра Григоровича поступово входять питання загальногеографічної теорії і методології, а також теоретичної та математичної географії. Він активно працює над розробкою і впровадженням математичних методів і моделей в географію. У співавторстві з математиками вперше випробовує у програмах географічних досліджень дві моделі факторного аналізу. Напрацювання з системної методології, зокрема концепції територіальних географічних систем (геосистем) і територіальних географічних структур (геоструктур), теоретичних та формалізовано-математичних проблем географії, активна участь у школах, семінарах та нарадах з цієї проблематики закономірно підводять О.Г. Топчієва до формулювання теми і структури докторської дисертації “Моделі просторової організації геосистем”. Її захист відбувся на географічному факультеті Ленінградського університету у квітні 1979 р.

Теоретичні проблеми географії з того часу стали основним напрямком творчих пошуків О.Г. Топчієва. Про це свідчать його численні наукові роботи, підручники, участь у багатьох міжнародних конгресах і конференціях, наукове керівництво підготовкою докторських і кандидатських дисертацій, опонування дисертацій та рецензування наукових праць, керівництво спеціалізованою вченою радою, робота в редколегіях численних часописів та збірників тощо.

У 1980 р. О.Г. Топчієв очолив кафедру економічної та соціальної географії Одеського університету і залишався її незмінним керівником протягом 43-х років. Кафедра економічної та соціальної географії Одеського університету з 1980-х рр. стала одним з провідних центрів географічної науки та підготовки фахівців-географів вищої кваліфікації. За безпосередньої участі О.Г. Топчієва формуються нові напрямки географічних досліджень: теорія та методологія географії, методи та методики комплексних географічних

і суспільно-географічних досліджень, геоecологія, геoінформатика, планування територій, регіоналістика. О.Г. Топчієвим були розроблені і видані одні з перших в країні посібники з геоecології та регіональної економіки (1996–1997 рр.). Постійну увагу у своїй науковій діяльності О.Г. Топчієв приділяв соціально-економічному картографуванню, розробленню та складанню географічних карт і атласів. За його участі було складено ряд атласів державного значення, в тому числі Національний атлас України (2001–2007 рр.).

Завідування кафедрою Олександр Григорович поєднував з роботою на посадах декана геолого-географічного факультету (1984–1985 рр.) і проректора університету з наукової роботи (1985–1987 рр.). Протягом 1992–1994 рр. обіймав посаду першого заступника голови Одеської обласної державної адміністрації з питань соціально-економічної політики, не залишаючи викладацької роботи в університеті. Близько двадцяти років, починаючи від 1996 р., працював за сумісництвом в Одеському регіональному інституті державного управління Національної академії державного управління України, де очолював кафедру регіональної економіки. Для майбутніх кадрів державного управління ним були підготовлені й опубліковані кілька навчальних посібників з регіональної та міської економіки.

Помітною подією у визнанні наукового авторитету О.Г. Топчієва стало проведення у 1990 році в Одесі, на базі кафедри сесії Комісії Міжнародного географічного союзу з математичних методів і моделей у географії, на якій його було обрано дійсним членом. Показово, що за правилами Міжнародного географічного союзу нормою представництва у цій комісії був один дійсний член від країни (тоді СРСР).

Одним із значних досягнень географічної громадськості України стала підготовка і видання наприкінці 1980-х – початку 1990-х років тритомної “Географічної енциклопедії України” (1 т. – 1989 р.; 2 т. – 1990 р.; 3 т. – 1993 р.). О.Г. Топчієву випала нагода працювати у складі редакційної колегії цього унікального видання, і безпосередньо керувати підготовкою численних статей, які стосувалися південних регіонів України.

У створеній Вищій атестаційній комісії України О.Г. Топчієв стає членом експертної комісії з географії. Пізніше він очолює спеціалізовану вчену раду з захисту кандидатських і докторських дисертацій з географії в Одеському університеті. Під науковим керівництвом Олександра Григоровича Топчієва було підготовлено 20 кандидатських та 8 докторських дисертацій.

Починаючи з 1990-х років, посилюється науковий інтерес керованої О.Г. Топчієвим кафедри економічної та соціальної географії до проблем соціально-економічного розвитку та раціональної територіальної організації населення і господарства Одещини та інших приморських регіонів країни, міста Одеси та Одеської агломерації, проблем геоecології, екологічного захисту Чорного моря, Дністра, Придунайських озер, концепції та програми соціально-економічного розвитку регіону Українського Причорномор'я. В цілому за роки незалежності

України з участі О.Г. Топчієва, чи під його науковим керівництвом розроблено кілька десятків концепцій, програм і проектів соціально-економічного розвитку регіонів, субрегіонів, міст. Серед таких вагомих науково-дослідних робіт і проектів були:

Концепція соціально-економічного розвитку Українського Причорномор'я (1993–1995 рр.) – перший досвід розроблення програм розвитку регіонів, що був розглянутий і затверджений урядом країни;

Національна доповідь "Про стан і перспективи встановлення національної мережі інтегрованого управління прибережною смугою морів України" (1993–1995 рр.) (О.Г. Топчієв – науковий керівник);

Міжнародний проект "Релігія – наука – довкілля: Чорне море у кризі" (1996–1997 рр.) – учасник;

Концепція і програма розвитку євро регіону "Нижній Дунай" (1998–1999 рр.) – член координаційної ради;

Концепція і програма соціально-економічного розвитку м. Одеса (2001–2002 рр.) – член координаційної ради;

Регіональна програма охорони довкілля та екологічної безпеки Одеської області (2001–2002) – науковий керівник;

Міжнародна програма ТАСІС з екологічного оздоровлення Придунайських озер (2000–2003 рр.) – науковий керівник блоку "Сталий соціально-економічний розвиток регіону";

Планувальна схема приміської зони Одеської агломерації (Державний проектний інститут "Діпромісто", 2003–2007 рр.);

Концепція і програма формування регіональної екологічної мережі Одеської області у контексті створення Пан'європейської мережі та Національної екомережі України (2002–2008 рр.) – науковий керівник.

О.Г. Топчієв був засновником та керівником наукової школи "Суспільно-географічні засади планування територій" в ОНУ імені І.І. Мечникова. Результатом напруженої та продуктивної праці Олександра Григоровича є понад 500 наукових праць, з них більше 30 – навчальні посібники, підручники і монографії, на яких зростають все нові і нові покоління фахівців-географів.

Центральне місце у наукових доробках О.Г. Топчієва посідали методологічні засади системи географічних наук, зокрема проблеми формування нового напрямку географічних досліджень, що розглядає земну оболонку як єдиний і цілісний об'єкт, як соціоприродну геосферу. Видані друком навчальний посібник "Методологічні основи географії: Ландшафтна оболонка Землі. Довкілля" (2018 р.) і підручник "Методологічні засади географії" (2020 р.). У 2023 році підготовлено до друку його останній навчальний посібник – "Геопросторова цілісність земної оболонки: методологія дослідження", у якому розглянуто напрями методологічної трансформації предметної області географії.

Останніми роками одним з важливих наукових напрямків О.Г. Топчієва були дослідження у сфері рекреації та туризму, розробка принципів і методів

систематики та структурування умов і ресурсів рекреаційно-туристичної діяльності. Були обґрунтовані концепції рекреаційних середовищ та рекреаційних кластерів у контексті оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу. У 2020 р. видано монографію "Структурування рекреаційно-туристичного потенціалу на засадах географічного середовища", у 2022 році – навчальний посібник "Рекреаційно-туристичний потенціал: напрями систематики і кваліметричної оцінки".

Крім науки, в житті Олександра Григоровича була повсякденна навчально-педагогічна робота. Лекції О.Г. Топчієва серед студентів університету (а йому доводилось читати курси лекцій і на економіко-правовому факультеті, і для майбутніх спеціалістів зовнішньоекономічної діяльності інституту математики, механіки та економіки), академії державного управління отримували найвищі рейтинги. Він періодично виїжджав для надання методичної допомоги колегам у Херсоні, Миколаєві, Сімферополі, Мелітополі, головував в державних екзаменаційних комісіях у Львівському, Харківському, Таврійському, Мелітопольському, Херсонському університетах, очолював журі всеукраїнських географічних олімпіад, був бажаним доповідачем на високих наукових зібраннях, семінарах і нарадах активу органів державного управління.

На початку 2000-х років Указами Президента України була затверджена Концепція державної регіональної політики та сформована Комісія з адміністративно-територіального устрою України, до складу якої увійшов професор О.Г. Топчієв. Під керівництвом Олександра Григоровича науковими співробітниками і аспірантами кафедри економічної і соціальної географії була створена регіональна геоінформаційна система «ГІС – територіальна громада Одещини» (2004 р.).

Високий науковий авторитет О.Г. Топчієва одержав міжнародне визнання. Він читав курси лекцій і окремі лекції для студентів і аспірантів у Китаї, Польщі, Угорщині та Молдові. Систематично його запрошували на міжнародні конгреси, конференції та симпозиуми.

У той же час Олександр Григорович виконував великий обсяг науково-організаційної і громадської роботи. Він був дійсним членом Українського географічного товариства (УГТ) та Вченої ради УГТ, Асоціації картографів України, обирався віце-президентом УГТ, очолював відділення УГТ та картографічної асоціації, член Бюро Південного наукового центру Національної Академії наук України, був членом редколегії кількох географічних часописів, серед яких "Український географічний журнал", "Географія та основи економіки в школі", "Історія української географії", "Культура народів Причорномор'я", "Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки", "Вісник Таврійського національного університету", "Екологічний бюлетень Причорномор'я". Багатогранна наукова, педагогічна, громадська діяльність О.Г. Топчієва була достойно оцінена у 2005 р. на державному рівні – йому присвоєне звання "Заслужений діяч науки і техніки України".

Олександр Григорович був втіленням, з одного боку, високого професіоналізму, з другого – надзвичайної особистої багатосторонності та багатогранності. З ним однаково цікаво було спілкуватись і професіоналам найвищого рангу, і молодим вченим, і студентській молоді, спілкуватись з самого широкого кола проблем географічної науки, економічного, політичного, культурного життя суспільства. Вироблені у студентські роки жадоба до знань, висока організованість і вимогливість до себе, надзвичайна працездатність були пронесені через всі складності життя і стали запорукою досягнень на ниві науки. Вони допомогли сформувати і феноменальну пам'ять, що стосувалось не тільки самої географічної науки, а й філософії, історії, літератури тощо.

Коло його інтересів вражало. Окрім захоплення поезією та літературою, причому не лише класичною, а й сучасною, модерністською, Олександр Григорович дуже добре знався на музиці й живопису. Особливе відношення було в нього до шахів. Маючи високий кваліфікаційний розряд, Олександр Григорович залюбки віддавав вільну годину шаховій дошці з живим чи комп'ютерним партнером. В його пам'яті відклалась фантастична за обсягами й складом інформація, що охоплювала різноманітні сфери науки, політичного, економічного, культурного життя суспільства. Спілкування з ним збагачувало кожного. В своїх учнях, окрім професійних якостей і навичок наукової роботи, Олександр Григорович завжди заохочував всебічний особистісний розвиток.

Керуючи великими науково-педагогічними і науковими колективами О. Г. Топчієв показав себе вмілим організатором роботи з людьми, відзначався глибокою принциповістю при вирішенні найскладніших проблем. Яку б керівну посаду в своєму житті не займав Олександр Григорович – чи то в структурі факультету, університету, чи то високу посаду у структурі державних органів управління, йому завжди були притаманні, з одного боку, глибокий демократизм, толерантність, вміння вислухати опонента і врахувати іншу точку зору, готовність допомогти, з другого – абсолютне несприйняття суто адміністративних методів керівництва. Важко було уявити ситуацію, коли б він відмовив комусь у допомозі, консультації чи пораді.

Видатний, талановитий вчений, педагог, керівник, наставник, яскрава особистість, людина, сповнена життєвого оптимізму, почуття гумору, доброзичливості, наснаги, – таким Олександр Григорович Топчієв назавжди залишиться в серцях і думках колег і друзів, усіх, хто знав його, працював і спілкувався з ним, поважав і любив.

Гірко сумуємо з приводу непоправної втрати нашого незабутнього Вчителя, наставника, колеги і друга, завжди пам'ятаємо і дякуємо долі за безцінний час, проведений разом.

Вікторія Яворська, Віталій Сич, Іван Кондратюк, Зоя Приходько, Ніна Нефедова, Катерина Коломієць, Антоніна Шашеро, Олена Ніколаєва, Ніна Михайлова, Світлана Куделіна, Віктор Хомутов, Олена Єрастова, Любов Платонова, Лариса Хомич, Вячеслав Тодоров, Анастасія Гетьманенко.

Odesa I. I. Mechnikov National University,
Department of Social and Economic Geography and Tourism
Shampansky, 2, Odessa, 65082, Ukraine

IN BRIGHT MEMORY OF OLEKSANDR GRIGOROVYCH TOPCHIEV

Life of Oleksandr Grigorovych Topchiev, the world-famous Ukrainian scientist, professor, Honored worker of science and technology of Ukraine, unexpectedly interrupted on October, 20, 2023. Most of the O.G. Topchiev's working life is associated with the Odesa I.I. Mechnikov National University, in which Oleksandr Grigorovych headed the Department of Economic and Social Geography for 43 years. The bright memory of Oleksandr Grigorovych will forever remain in the hearts of friends, colleagues and everyone who communicated with this wonderful person.

Keywords: Oleksandr Grigorovych Topchiev, economic and social geography, Odesa I. I. Mechnikov National University.